https://doi.org/10.58377/slav.2025.1-2.08

Pravoslávna misionárska lingvistika v Ruskom impériu (špecifiká a problémy žánru)

Katarína Džunková (Praha)

Orthodox Missionary Linguistics in the Russian Empire (Specifics and Problems of the Genre)

The article examines the phenomenon of missionary linguistics in the Russian Empire, shaped significantly by Russian state and church policies. Beginning in the late 18th century, three main genres of missionary linguistic literature were published: grammars, dictionaries, and primers. The research encompasses material from 32 languages within the Uralic, Altaic, Chukchi-Kamchatkan, Eskimo-Aleut, and Na-Dene language families, as well as isolated languages. Missionaries most frequently created primers to teach indigenous people to read and write in their native languages, aiming for their adoption of Russian. This led missionaries to develop new alphabets based on the Russian civil script. The article addresses the problems of classifying missionary linguistic works and examines the popular linguistic theories used by Russian missionaries, particularly language affinity and the comparative method. It also explores the role of Russian missionaries, who were lay philologists and often children of Orthodox priests. The article identifies missionary grammars of 17 languages and examines the reasons for their creation, as well as the methods used to describe one language in terms of another. It concludes by discussing the difficulties in classifying this extensive missionary linguistic material.

Keywords: missionary linguistics, Russian Empire, Russian Orthodoxy, languages on Russian territory, comparative grammar

Misionárska lingvistika predstavuje oblasť lingvistiky vyhradenú jazykovedným dielam (gramatikám, slovníkom, abecedárom, konverzačným príručkám, prekladom a pod.) vytvoreným misionármi, pričom ide v podstate o prirodzený jav pri šírení náboženstiev ako napr. kresťanstvo, buddhizmus či islam. Novoveká misionárska lingvistika je spätá najmä s pôsobením katolíckych misionárov v Severnej a Južnej Amerike[1)] či Ázii, ktorí zároveň značne ovplyvnili európske myslenie v oblasti komparatívnej lingvistiky.[2)] V 19. storočí

1) Gramatiky neopísaných jazykov typu „arte“, napr.: *Arte de la lengua mexicana* (Andrés de Olmos, 1547); *Arte de la lengua tarasca ó de Michoacán* (Maturino Gilberti, 1558); *Arte de gramática da língua mais usada na costa do Brasil* (José de Anchieta, 1595); *Arte de la lengua aymara* (Diego de Torres Rubio, 1616); *Arte de la lengua guarani* (Antonio Ruiz de Montoya, 1640).

2) Na konci 18. storočia boli práve lingvistické práce misionárov z Indie impulzom pre vznik indoeuropeistiky a hypotézy o spoločnom prajazyku. Chorvátsky karmelitánsky mních narodený na území dnešného Rakúska Paulinus S. Bartholomeo zostavil gramatiku sanskrtu *Sidharubam seu Grammatica Samscrdamica* (Paulinus 1790), pričom si všimol príbuznosť sanskrtu s európskymi jazykmi. Francúzsky jezuita Gaston-Laurent Coerdoux v korešpondencii s francúzskou akadémiou (Académie des inscriptions et belles-lettres) popisuje vzťahy medzi sanskrtom, gréčtinou, latinčinou a inými európskymi jazykmi a predpokladá ich spoločný zdroj (Murr 1987, 36).

v epoche dobového kolonializmu vznikajú gramatiky katolíckych aj protestantských duchovných v Afrike[3] a v ďalších oblastiach. Na území Ruska by sme v prípade buddhizmu mohli hovoriť napr. o mníchovi a učencovi menom Zaja Pándita (1599–1662), ktorý vytvoril zo starého ujgurského vertikálneho písma pre Ojratov (Kalmykov) nový písomný systém *todo bičig* (jasné písmo) a preložil do tohto štandardu tibetské texty, alebo o mníchovi Agvanovi Doržijevovi (1853–1938), ktorý vytvoril v roku 1905 na základe mongolského písma pre buriatčinu písmo vagindra. Islam síce nedovoľoval preklad Koránu, vďaka nemu sa však rozšírilo moslimské písomníctvo v arabskom grafickom systéme v oblasti Krymu, Kaukazu, Povolžia či Turkestanu. Vzdelaní tatárski mullovia sa taktiež podieľali na ustálení normy tatárskeho písomníctva.[4] Ruská pravoslávna misionárska lingvistika má však v tomto kontexte svoje špecifiká. Misijná činnosť medzi pôvodnými národmi ruských teritórií vychádzala prevažne z iniciatívy jednotlivcov a najväčší rozkvet v podobe organizovaných misií zažila až v priebehu 19. storočia, keď už fungovala v Rusku inštitucionalizovaná veda.

Počas nášho výskumu sme pracovali najmä s tlačenými misionárskymi publikáciami od poslednej štvrtiny 18. storočia do roku 1917, na materiáli ktorých je lepšie skúmateľná cirkevná a štátna politika voči natívnym národom, ako aj cenzúra.[5] Pracovali sme najmä s fondami Ruskej národnej knižnice v Petrohrade, a taktiež v iných inštitúciách.[6] Pri výskume misionárskych gramatík, slovníkov, abecedárov a vybraných prekladov sme sa snažili nájsť ich spoločné črty, definovať, s akými zdrojovými jazykmi misionári pracovali, aké lingvistické teórie im boli známe a čo bolo príčinou vzniku jednotlivých gramatík. Zamerali sme sa taktiež na autorov misionárskych jazykovedných diel, pričom vyplynulo, že časť z nich predstavovali laické osoby – filológovia z rodín pravoslávneho duchovenstva.

Vznik misionárskych slovníkov ešte v 18. storočí bol podnietený dobovým záujmom o zber a komparáciu jazykov. Tento komparatívny aspekt je zreteľný aj v misionárskych gramatikách zostavených najmä na základe latinskej alebo ruskej gramatiky. Definovanie jazykovej normy bolo potrebné aj kvôli početným misionárskym prekladom. V druhej polovici 19. storočia vychádzajú vo veľkom náklade misionárske bukváre, ktoré mali naučiť domorodé obyvateľstvo gramotnosti vo vlastnom jazyku a neskôr v ruštine. Klasifikácia misionárskych jazykovedných diel na tri žánre (gramatika, slovník, bukvár) je však v niektorých ohľadoch problematická, čomu sa venujeme v poslednej časti článku.

---

3) Napr. gramatika bantuského jazyka bube z oblasti dnešnej Rovníkovej Guiney od baptistického misionára Johna Clarka (1848).

4) Autorom tatárskej azbuky v arabskom písme s dvojjazyčným titulom v ruštine *Азбука татарского языка* z roku 1778 bol kazanský gymnaziálny učiteľ Sagit Chalfin s pomocou kazanských mullov uvedených v podnadpise: сочиненная казанских гимназий учителем, и Адмиралтейской конторы переводчиком Сагитом Хальфиным и татарских в Казане слобод муллами в оных гимназиях рассмотренная и одобренная.

5) Problematiku cenzúry cirkevnej tlače v Ruskom impériu sme konzultovali s D. A. Karpukom z Petrohradskej duchovnej akadémie.

6) Alaska State Library in Juneau (Alaska State Libraries, Archives, and Museums), AK, USA; Unitätsarchiv, Herrnhut, Sachsen, Deutschland; Академическая Библиотека, Санкт-Петербургская духовная академия, Санкт-Петербург, Россия; Русское географическое общество, Санкт-Петербург, Россия; Библиотека музея-заповедника Старая Сарепта, Волгоград, Россия. Ani táto materiálová báza však nie je dostatočná, najmä čo sa týka rukopisných misionárskych pamätníkov. Niektoré z nich sú pravdepodobne stratené, napr. charakteristika neneckého jazyka od archimandritu V. Smirnova z roku 1834 a i.

1. Špecifiká ruského pravoslávneho misionárstva

Ruské pravoslávie[7] spočiatku nemalo primárne misionársky rozmer voči iným národom. Výnimku tvorilo azda len niekoľko významných mníšskych osobností v období stredoveku a raného novoveku, ako napr. Leontij Rostovský († 1077), neskorší biskup Rostova, ktorý ovládal meriansky jazyk,[8] alebo Trifon Pečengský (1492–1583) či Feodorit Koľský († 1571) pôsobiaci medzi laponským obyvateľstvom na polostrove Kola. Písomné pamiatky z ich misionárskej činnosti sa však nedochovali. Najväčší dosah mala misia sv. Štefana Permského (cca 1335–1396), ktorý vytvoril písomníctvo komijčiny (zyrjančiny) a preložil do nového abecedného systému cirkevné texty vrátane liturgie.[9] Hoci sa teritórium štátu rozširovalo o územia obývané neslovanským obyvateľstvom iných relígií, pravoslávna cirkev sa výraznejšie nesnažila o ich evanjelizáciu. Svoj podiel na tom mohol mať fenomén popísaný S. A. Ivanovom ako byzantský prístup k „barbarským" národom a odlišné chápanie misie skôr v rámci individuálneho pokánia alebo vlastného spoločenstva (Ivanov 2003, 322). Nezanedbateľné však boli aj historicko-politické faktory: chápanie pravoslávia ako „ruskej" viery, odlišné právne a ekonomické postavenie obyvateľstva[10] jednotlivých teritórií alebo okolnosti, za ktorých sa stali tieto teritóriá súčasťou štátu (napr. dobytie Kazanského chanátu v roku 1552, keď sa o upevnenie pozície kresťanstva v Povolží zaslúžil prvý biskup kazanský a svijažský Gurij Rugotin).

Nemecký pedagóg a kňaz J. Glazik MSC vydeľuje štyri etapy ruských misií: obdobie spontánnej misijnej činnosti od 11. do 15. storočia na severe Ruska a medzi Tatármi; obdobie cirkvou riadených misií na Sibíri a v ázijskej časti Ruska v 16. storočí; obdobie štátom kontrolovaných misií za vlády Petra Veľkého so zámerom unifikácie štátu; a napokon éru Kataríny II., ktorá na jednej strane podporovala dobré vzťahy štátu s islamom (založenie Orenburskej moslimskej duchovnej rady), na druhej strane podporovala misie k „pohanom" v zauralskej časti impéria. Systematické misie sa podľa Glazika začali nie z vnútornej potreby Cirkvi, ale na objednávku expandujúceho štátu (Glazik 1954, 13–32). Misie sa neskôr rozšírili aj do zahraničia – absenciu evanjelizačného úsilia, resp. proselytizmu (na rozdiel od západného kresťanstva) však dokladujú aj ruské misie v Číne od 17. storočia zamerané najmä na nadviazanie obchodných kontaktov a ruskojazyčné obyvateľstvo pohraničných oblastí (Schimmelpenninck 2010, 141).

Hoci sa s ruským osídlením šírilo na Sibíri kresťanstvo vrátane stavby početných kostolov a kláštorov, cirkev sa intenzívne neusilovala o evanjelizáciu sibírskych národov. Výnimku predstavovali azda len niektorí cirkevní predstavitelia dosadzovaní na sibírske biskupské katedry najmä z územia súčasnej Ukrajiny, kde získali vzdelanie v Kyjev-

---

7) Keďže pravoslávna cirkev mala v Rusku v priebehu jednotlivých epôch viacero názvov, v synodálnom období napr. Православная кафолическая греко-российская церковь, v článku sa vyhýbame pojmu „Ruská pravoslávna cirkev", aby nedošlo k zámene so súčasnou inštitúciou.

8) Ide o mŕtvy ugrofínsky jazyk podvolžskej skupiny. Názvy jazykov v článku uvádzame prevažne podľa publikácie *Jazyky sveta v priestore a čase* (Krupa – Genzor 1996). Zmienka o Leontijovej znalosti meriančiny sa uvádza v jeho životopise:...русский же и мерский язык добре умеяше... (Titov 1892).

9) „И попы его на пермском языке служили обедню, заутреню и вечерню, по-пермски пели, и канонархи его по пермским книгам канонаршили, и чтецы чтение читали пермской речью, певцы же всякое пение по-пермски возглашали" (Prochorov 1995, 168). Pozri tiež monografiu Jitky Komendovej (2011).

10) Obyvatelia Sibíri podliehali špecifickému daňovému zaťaženiu v podobe naturálií – tzv. jasaku, podľa čoho sa nazývali aj *ясачные люди*.

sko-mohyľanskom kolégiu (neskôr akadémii) vrátane znalosti latinského jazyka, ako napr. metropolita sibírsky a toboľský Filofej (Leščinskij, 1650–1727). Na ceste za obyvateľmi Severa ho sprevádzal kozák, etnograf a diplomat G. I. Novickij, autor spisu o národoch severozápadnej Sibíri *Краткое описание о народе остяцком* (1715, viz Novickij 1884).

Za prvú organizovanú cirkevnú misiu sa považuje Daurská duchovná misia v Zabajkalsku založená v roku 1681. V 18. storočí prebiehali misie medzi Kalmykmi,[11] turkickými a ugrofínskymi národmi Povolžia, na východe Sibíri, na Kamčatke a za pomoci Rusko-americkej spoločnosti (predtým Severo-Východnej spoločnosti) taktiež v Ruskej Severnej Amerike. Vlna záujmu o pôvodné obyvateľstvo nových teritórií rástla s vedeckými expedíciami na Sibír, ktoré podporovali panovníci. Zo známych prírodovedných expedícií D. G. Messerschmidta, J. G. Gmelina či neskôr P. S. Pallasa či kamčatských geografických expedícií V. J. Beringa a G. F. Müllera sa dochoval taktiež bohatý lexikografický materiál. Materiály zo zbierok P. S. Pallasa boli zahrnuté do kolosálneho diela zostaveného z iniciatívy Kataríny II. s úmyslom zozbierať lexiku všetkých jazykov ríše: *Сравнительные словари всех языков и наречий, собранные десницею всевысочайшей особы*[12] (Pallas et al. 1787–1789). Opisy jazykov sa zachovali ešte skôr aj v diele *Noord en Oost Tartarye* od administrátora Holandskej východoindickej spoločnosti, moreplavca a kartografa N. Witsena (1641–1717), ktorý uvádza preklady modlitby Otčenáš zapísané v latinke.[13] Západní bádatelia sa pri lexikografickej práci často obracali na miestnych obyvateľov, vrátane pravoslávnych kňazov, ktorí vytvárali rukopisné slovníky. To dokladuje rukopisná lexikografická tradícia marijského jazyka (Sergejev 2002, 10–22), napr. *Словарь языка черемисского*[14] z druhej pol. 18. st. v rozsahu asi 5000 slov, ktorý zostavili protojerej Vasilij Kreknin a diakon Ioann Platunov na základe viacerých dialektov marijčiny (Sergejev 2021, 29).

Na popud Kataríny II. pod záštitou biskupa nižnonovgorodského a alatyrského Damaskina (Semjonova-Rudneva, 1737–1795), ktorý mal filologické vzdelanie a študoval taktiež aj v Göttingene, vznikol v roku 1785 komparatívny slovník národov Povolžia: *Словарь языков разных народов, в Нижегородской епархии обитающих, имянно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис* (Semjonov-Rudnev 1785). Zostavili ho podľa abecedného poriadku kňazi a seminaristi znalí jazykov, medzi nimi aj diakon a jeden zo zakladateľov čuvašského písomníctva Je. I. Rožanskij. Z toho obdobia pochádzajú aj prvé tlačené gramatiky jazykov Povolžia, ktoré vznikli v rokoch 1769–1775 taktiež pod vedením miestneho cirkevného hierarchu – kazanského a svijažského metropolitu Veniamina (Puceka-Grigoroviča, 1706–l785), ktorý pochádzal z územia súčasnej Ukrajiny a absol-

11) V roku 1724 sa z nariadenia Petra Veľkého začala misia medzi Kalmykmi v širšej oblasti Povolžia, pričom kvôli získaniu výhod dochádzalo k obráteniu predstaviteľov miestnej aristokracie. Napr. Peter Veľký sa stal krstným otcom vnuka chána Ajuku – Baksadaja Dordžiho, ktorý prijal krst v Petrohrade s menom Peter Tajšin.

12) Predrevolučný pravopis ruštiny prispôsobujeme v článku súčasnej norme.

13) Preklady Otčenáša do takmer 500 jazykov zozbieral aj nemecký lingvista J. Ch. Adelung (1732–1806). V diele *Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde* (1809) vytvoril zoznam svetových jazykov klasifikovaných na základe počtu slabík (*einsyllbige Sprachen* a *mehrsyllbige Sprachen*) a geografického určenia. Z neindoeurópskych jazykov Ruského impéria vydelil turkické, mongolské, mandžuské či samojedské jazyky, pričom altajskú rodinu charakterizoval na príklade mordviančiny (Vološina 2014).

14) Эрмитажное собрание № 197/I. V súčasnosti sa nachádza v Rukopisnom oddelení Ruskej národnej knižnice.

voval Kyjevsko-Mohyľanskú akadémiu. Išlo o gramatiky čuvašského (Pucek-Grigorovič 1769), udmurtského (Pucek-Grigorovič 1775a) a marijského jazyka (Pucek-Grigorovič 1775b) zostavené podľa štruktúry latinskej gramatiky a podľa všetkého taktiež gramatiky ruštiny M. V. Lomonosova (Sergejev 2021, 33).

Záujem o preklady do natívnych jazykov podnietil vznik Ruskej biblickej spoločnosti založenej v roku 1812 z iniciatívy škótskeho misionára J. Pattersona podľa vzoru Britskej biblickej a zahraničnej spoločnosti (BFBS) za prítomnosti predstaviteľov hlavných kresťanských konfesií Ruského impéria. Spoločnosť vydala vyše 876 000 exemplárov Biblie údajne v 29 jazykoch (Pypin 1868, 83–84, 272), pričom do niektorých z nich bolo Sv. písmo preložené prvý raz vďaka kňazom z regiónov.[15] Kvôli obvineniam zo zahraničného vplyvu však bola Ruská biblická spoločnosť v roku 1825 zatvorená. Napriek tomu však BFBS pôsobila v Rusku naďalej a do roku 1917 vydala desiatky biblických prekladov ako od pravoslávnych, tak aj protestantských misionárov. Zaujímavosťou je napr. preklad Evanjelia od Matúša do východnej aj západnej livčiny z roku 1863, ktorý vydala BFBS z iniciatívy princa L. L. Bonaparta (Darlow – Moule et al. 1911, 1018).

V 19. storočí boli zakladané organizované pravoslávne duchovné misie vo viacerých oblastiach, pričom ako vzor bola pre svoju efektivitu vyzdvihovaná Altajská duchovná misia (1828), rozvíjajúca taktiež pravoslávne vzdelávanie žien. Misijnou činnosťou sa tu však chápala aj osvetová činnosť medzi ruským pravoslávnym obyvateľstvom žijúcim často v stave nevedomosti a najmä zameranie proti starovercom a „sektantom,“[16] alebo taktiež proti „uniatom“ (Širokov 2004, 438). Štúdium jazykov a preklad literatúry výrazne podporovala Pravoslávna misionárska spoločnosť (1865–1917) a najmä jej prekladateľská komisia zriadená v Kazani v roku 1876. V Kazanskej eparchii sa o rozširovanie kresťanstva výrazne zaslúžilo aj Bratstvo svätiteľa Gurija založené v roku 1867.

V Rusku okrem toho pôsobili aj protestantské misie: anglikánska misia v Zabajkalsku, škótska misia na Kaukaze a herrnhutskí misionári (Herrnhuter Brüdergemeinde) v Sarepte pri Volgograde. Títo misionári sa venovali taktiež prekladu cirkevných textov a gramatickému opisu jazykov.[17]

1.1 Rola laikov – filológov v ruskej pravoslávnej misii

Pri posudzovaní ruskej pravoslávnej misijnej činnosti je nutné aj vymedzenie pojmu misionár.[18] V rokoch 1721–1917 bol najvyšším cirkevným orgánom ruského pravoslávia Najsvätejší Synod, ktorý predstavoval taktiež istú mieru štátnej kontroly a zvýšenie podielu laických osôb (nielen v osobe ober-prokurátora) na riadení cirkvi. Po období veľkých

15) Napr. preklad Evanjelia od Matúša do komi-permiackeho jazyka od protojereja a F. F. Ľubimova (1779/1780–1851), ktoré zostalo len v rukopise.

16) Predstavitelia tzv. duchovného kresťanstva, napr. molokania, duchoborci, skopci.

17) Napr. rukopisná gramatika kalmyčtiny od švédskeho misionára Cornelia Rahmna (1785–1853), tlačená gramatika kalmyčtiny (1853) od herrnhutského misionára Heinricha Augusta Zwicka (1796–1855) alebo gramatika mongolčiny (1831) a biblické preklady od herrnhutského misionára, laika, vedca a neskoršieho člena Petrohradskej akadémie vied Isaaka Jakoba Schmidta (1779–1847). Kalmycký jazyk opísal aj český jezuitský misionár Jan Milan (1662–1737) počas svojej cesty z Moskvy do Taganrogu v roku 1699 v traktáte *Missio Asoviensis et Taganrokensis*.

18) Vo veľmi širokom kontexte chápe misionárstvo kňaz S. Širokov, autor (žiaľ, neúplného) biografického slovníka ruských pravoslávnych misionárov, medzi ktorých zaraďuje napr. aj admirála F. F. Ušakova alebo altajského maliara F. I. Čoros-Gurkina, obeť stalinských represií (Širokov 2004, 389–405). V publikácii chýba podstatná časť misionárov uvádzaná v našom výskume.

reforiem Alexandra II. sa zvýšil podiel laikov študujúcich a následne aj prednášajúcich v duchovných seminároch a akadémiách, čo pozdvihlo úroveň duchovného školstva. Mnohí z týchto laikov, ktorí sa venovali jazykom natívnych národov, pochádzali práve z kňazských rodín.

Medzi týchto výrazných misionárov – laikov a lingvistov z rodín duchovenstva, ktorí študovali v pravoslávnych duchovných inštitúciách, tak môžeme zaradiť aj orientalistu a pedagóga N. I. Iľminského (1822–1892), syna protojereja z Penzy, ktorý vypracoval pravidlá misijného prekladu a systému „inorodeckých“[19] škôl. Iľminskij prekladal cirkevné texty, zostavil gramatiky turkických jazykov a vyprofiloval sa ako odporca tatárskeho islamu. Autorom gramatiky mordvianskeho – mokšanského jazyka z roku 1838 bol syn kňaza Tambovskej gubernie, P. P. Ornatov (1808–1840), absolvent Petrohradskej duchovnej akadémie, pedagóg Tambovského duchovného seminára. Synom kňaza vologodského katedrálneho chrámu bol archeológ, historik a člen-korešpondent Petrohradskej akadémie vied, štátny radca P. I. Savvaitov (1815–1895), autor gramatiky komijčiny vytvorenej pre študentov Vologodského duchovného seminára, ktorá prešla aj cirkevnou cenzúrou a uchovávala sa v sklade kníh Najsv. Synodu (Savvaitov 1850, tiráž). Autorom gramatiky čuvaštiny z roku 1836 bol V. P. Višnevskij (1804–1885), syn z rodiny duchovenstva, absolvent Moskovskej duchovnej akadémie, pedagóg Kazanskej duchovnej akadémie (ďalej KazDA). Aj autor novej abcházskej abecedy *Абхазская азбука* z roku 1892 (Mačavariani – Gulia 1892), spisovateľ K. D. Mačavariani (1857–1926), bol synom kňaza a misionára, zakladateľa cirkevnej školy v Abcházsku. Rovnako autor biblických prekladov do osetského jazyka, pedagóg Tbiliského duchovného seminára G. D. Mždelov (Mčedlišvili, 1813–?) bol synom gruzínskeho kňaza. Osobitý prípad predstavuje autor významnej gramatiky kalmyčtiny (1849), orientalista A. A. Bobrovnikov (1822–1865), absolvent Irkutského duchovného seminára. Pochádzal zo zmiešaného rusko-buriatskeho manželstva, bol synom irkutského protojereja A. I. Bobrovnikova, ktorý taktiež napísal gramatiku mongolčiny (1835). Zaujímavosťou je, že synom diakona bol aj významný komijský básnik, zakladateľ modernej komijskej literatúry I. A. Kuratov (1839–1875), absolvent Jarenského duchovného učilišťa a Vologodského duchovného seminára.

Existujú aj osoby, ktorých pôvod z kňazských rodín sme nenašli, absolvovali však duchovné školy a vytvárali misionársku jazykovednú literatúru. To je prípad V. V. Katarinského (1846–1902) absolventa Kazanského duchovného seminára a KazDA, ktorý pôsobil aj ako učiteľ ruštiny a cirkevnej slovančiny v Čeboksaroch. Bol žiakom N. I. Iľminského a nadväzujúc na jeho materiály vydal s cirkevným odobrením baškirské slovníky a bukváre, či gramatiku kazachského jazyka (Katarinskij 1906). Autorom bukvára buriatčiny vydaného Najsv. Synodom v roku 1862 bol absolvent balaganského farského učilišťa, učiteľ N. S. Boldonov (1833–l899), ktorý však odmietol kariéru v radoch duchovenstva. Okrem toho sa na prekladoch náboženskej literatúry podieľali aj lingvisti, ktorí neabsolvovali duchovné inštitúcie, napr. historik, etnograf a jazykovedec G. S. Lytkin (1835–1907), autor komijských lexikografických diel a prekladateľ evanjelia a pravoslávnej liturgie do komijčiny. Svoju rolu na šírení pravoslávia zohrávali aj pedagógovia. Za misionára a významnú osobnosť národného obrodenia Čuvašov je považovaný laik, významný pedagóg I. Ja. Jakovlev (1848–1930), ktorý preložil do čuvaštiny evanjeliá a bol akceptovaný aj po vzniku ZSSR vďaka kontaktom s I. N. Uľjanovom (otec V. I. Lenina) v oblasti pedagogiky. Najsv. Synod

19) V 19. storočí boli v legislatíve príslušníci pôvodných národov označovaní najmä pojmom *инородцы*.

aktívne spolupracoval s vedcami pri vydavateľskej činnosti a aj v cenzúrnych komisiách. So Synodom takto spolupracoval napr. ruský mongolista A. V. Popov (1808–1865), autor oceňovanej gramatiky kalmyčtiny (1847) a ďalší.

2. Lingvistické východiská ruského pravoslávneho misionárstva

Lingvistický záujem misionárov bol motivovaný najmä nutnosťou prekladu Sv. písma a ďalšej cirkevnej literatúry. Významnú rolu tu zohralo obdobie vzniku komparatívnych slovníkov (pozri kpt. 1), na ktorých sa podieľalo aj duchovenstvo. V ruských archívoch sa nachádzajú viaceré rukopisné slovníky a preklady pravoslávnych kňazov z regiónov, napr. slovníky permiackej komijčiny od protojereja A. Popova (1748–1788) z roku 1785 zoradené abecedne a tematicky,[20] ktoré obsahujú aj preklad kresťanskej lexiky (Ponomareva – Grejdan 2020, 124–135) alebo slovníky marijčiny z druhej pol. 18. storočia od miestneho duchovenstva (pozri kpt. 1). Tradícia rukopisných lingvistických diel pokračovala aj v 19. storočí, o čom svedčí napr. *Зырянская грамматика*[21] od študenta Vologodského duchovného seminára F. Kozlova z roku 1808 a mnoho iných pamiatok, ktoré predpokladali dobrú filologickú prípravu v duchovných vzdelávacích inštitúciách.

2.1 Jazyková príprava v duchovných vzdelávacích inštitúciách

V pravoslávnych vzdelávacích inštitúciách sa vyučovali klasické aj súdobé európske jazyky. O zavedenie latinčiny v seminároch sa zaslúžil aj Peter Veľký, Katarína II. sa však sťažovala na nedostatočnú úroveň duchovného školstva a okrem klasických jazykov chcela posilniť vyučovanie nemčiny a francúzštiny, taktiež aj geometriu, metafyziku, fyziku či filozofiu, čo mohlo mať inšpiráciu aj v jezuitskom systéme vyučovania (Ljubžin 2014, 626). Pozíciu latinčiny v ruskom prostredí posilňovala aj Slovansko-grécko-latinská akadémia v Moskve či Slovansko-grécko-latinská škola v Rostove. V priebehu niekoľkých desaťročí sa latinčina v ruskom duchovnom školstve rozmohla natoľko, že komitét pre duchovné učilištia sa vyjadril proti jej dominancii na úkor cirkevnej slovančiny a gréčtiny potrebných pre cirkev (Ljubžin 2015, 462). V latinčine sa do roku 1840 prednášala väčšina disciplín, používali sa učebnice zo západnej Európy (rétorika, poetika, filozofia), čítali sa taktiež práce protestantských teológov a filozofov. Učebnice latinčiny boli prekladané z cudzích jazykov a prispôsobené ruskému auditóriu, napr. *Compendium grammaticae latinae, oder kurtzer Auszug aus der grösseren lateinischen Grammatica Marchica, zur Erlernung der lateinischen Sprache* ako *Краткая грамматика латинская, в пользу учащегося латинскому языку российского юношества* (Kislova 2015a, 55–58). Práve podľa latinčiny misionári často vytvárali gramatiky jazykov.

Už v prvej polovici 18. storočia sa v najprestížnejších ruských seminároch vyučovala nemčina a francúzština, pričom sa používali učebnice pre sekulárne školy, ktoré zostavili

20) Ide o slovníky: *Краткой пермской словарь с российским переводом собранный и по алфавиту расположенный города Перми Петро-Павловского собора протоиереем Антонием Поповым 1785 года* a *Краткой пермской словар с российским переводом собранный и по разным материям расположенный города Перми Петро-Павловского собора протоиереем Антонием Поповым 1785 года.*

21) Uložená v rukopisnom oddelení Ruskej národnej knižnice (sign. Q.XII.22). Bola vydaná knižne v roku 1813, pričom ako autor bol uvedený pedagóg seminára A. F. Fľorov.

alebo preložili ruskí autori.[22] Vyučovalo sa najmä pomocou prekladateľskej praxe. Študenti sa zoznamovali s dobovou nemeckou filozofiou a poéziou, populárny bol napr. básnik a osvietenský filozof G. F. Gellert (Kislova 2015a, 57–60). Vysokej prestíži sa tešil francúzsky jazyk, ktorý bol v 18. storočí v móde najmä v kruhoch šľachty a meštianstva a bol považovaný za príznak vzdelanosti. Práve znalosť francúzštiny pomáhala kléru zapojiť sa do intelektuálneho diškurzu a preklenúť obraz „negramotných kňazov" prevládajúci v spoločnosti od doby petrovských reforiem (Kislova 2015b, 31). Používala sa gramatika J. R. Pepliera alebo gramatika, ktorú z francúzskej predlohy preložil a upravil akademický prekladateľ V. Je. Teplov pod názvom *Новая французская грамматика, сочиненная вопросами и ответами. Собрана из сочинений господина Ресто и других грамматик, а на российский язык переведена Академии наук переводчиком Василием Тепловым* (Kislova 2015b, 23). Spočiatku sa prekladali texty ako v sekulárnych školách, napr. román francúzskeho arcibiskupa, teológa a básnika F. de La Monte-Fénelon *Les Aventures de Télémaque* (Kislova 2015b, 26).

V menšej miere sa učila taktiež angličtina a taliančina, v 18. storočí v seminároch v západných regiónoch taktiež poľština.

Z orientálnych jazykov sa v pravoslávnych duchovných akadémiách v Kyjeve, a neskôr v Moskve, v Petrohrade a v Kazani vyučovala spočiatku len hebrejčina. V 18. storočí boli v niektorých regionálnych kláštoroch otvorené školy kalmyckého, mongolského či čínskeho jazyka (Valejev 1998, 111). Taktiež bola vyučovaná čínština a mandžuština na prípravu Ruskej duchovnej misie v Pekingu. Ďalšie orientálne jazyky vrátane jazykov Povolžia sa od konca 18. storočia vyučovali v Kazanskom duchovnom seminári a neskôr v KazDA. V roku 1800 vydal imperátor Pavel I. výnos o zriadení špeciálnej triedy tatárskeho jazyka v KazDA (Valejev 1998, 113). Práve v tomto období sa objavujú aj prvé tlačené gramatiky tatárčiny od pravoslávnych kňazov, pričom jedna z nich vznikla vďaka kontaktu s moslimským duchovenstvom. Ide o gramatiku so slovníkom tatárčiny z roku 1801 – jej autorom je učiteľ tatárčiny v Toboľskej hlavnej škole, kňaz Sofijského chrámu I. I. Giganov v spolupráci s mullami.[23] Gramatiku s tabuľkami skloňovania či časovania dopĺňa tematická slovníková časť (napr. *Конской прибор*, *Пища*, *О родстве*, *О животных*). Oddiel XXIII *Об именах встречающихся в духовных книгах* obsahuje náboženskú lexiku, kde je preklad tatárskych duchovných – moslimských aj pohanských – pojmov uvedený v tatárčine v arabskom písme aj v transkripcii v graždanke[24] s prekladom do ruštiny (Giganov 1801, 52–56). Ako ekvivalent tatárskeho termínu je uvádzaná kresťanská lexika, napr. „Алла, тангри, Хюдай – Бог; хазрятъ – Господь; айса – Иисус; мясихъ – Христос; бянцалла – Сын Божий; рухъкюдуси – Дух святой; Хазрятъ Марїамъ – Святая Мария; фаришта – ангел; шайтанъ, дїю – диявол..."[25] Na poli tatárskej jazykovedy mal podiel aj

22) Napr. *Готшедова немецкая грамматика* (1769) – učebnica *Grundlegung einer deutschen Sprachkunst*, ktorú preložil I. M. Greč, alebo *Немецкая грамматика* (1770) od pedagóga Moskovskej univerzity F. Hölterhofa.

23) V záhlaví knihy sú nazvaní *юртовские*.

24) Príklady uvádzame v pravopise tatárčiny v ruskom graždanskom písme podľa originálu, podobu lexémov v arabskom písme sme vynechali. Lexémy v ruštine sú prispôsobené súčasnému pravopisu.

25) O niekoľko desaťročí neskôr sa orientalista a misionár N. I. Iľminskij vyslovil proti použitiu islamských náboženských termínov a mien pri preklade kresťanských textov do tatárčiny (Iľminskij 1875, 36).

kňaz A. A. Trojanskij, ktorý ako prvý prednášal tatárčinu v KazDA. Bol autorom tatárskej gramatiky (1824) a slovníka (1833; Jusupova – Usmanova 2008, 170–174). Kazaň sa stala na začiatku 19. storočia centrom ruskej orientalistiky – znalosť jazykov bola potrebná v svetskej aj duchovnej sfére.

Znalosť východných jazykov bola pre klérus v Povolží nevyhnutná, kurátor (*попечитель*) Kazanského učebného okruhu M. N. Musin-Puškin písal v správe na Ministerstvo národnej osvety:

> О назначении нескольких способных студентов из духовных академий, для изучения в Казанском университете восточных языков, с тем, чтобы они могли быть со временем употреблены Святейшим Синодом в качестве миссионеров, для проповедования и распространения слова Божия, между инородцами в Сибири и за Кавказом... (Jusupova – Usmanova 2008, 170–174).

V KazDA boli dokonca v polovici 50. rokov 19. storočia dočasne otvorené misionárske oddelenia zamerané proti jednotlivým relígiám: protibuddhistické, protimoslimské, protipohanské a protirozkolnícke (*противораскольничье*) – proti starovercom.

2.2 Znalosti dobových lingvistických teórií[26)]

Od konca 18. storočia boli ruskí misionári so záujmom o etnografiu či filológiu zoznámení s dielami lingvistov, napr. turkológov F. W. Radloffa, A. M. Kazem-Beka či orientalistu O. von Böhtlingka, ktorý skúmal jakutský jazyk. Známe boli taktiež diela ugrofinistu a kaukazológa A. J. Sjögrena, ugrofinistu F. J. Wiedemanna či zakladateľa uralistiky M. A. Castréna. Aj pre vedcov predstavoval misionársky materiál cenný zdroj – okrem textov ľudovej slovesnosti siahali aj po misionárskych prekladoch.[27)] Etnograf a neskorší riaditeľ Rusko-americkej spoločnosti K. T. Chlebnikov spolu s ďalšími vedcami z Ruskej akadémie vied a Ruskej geografickej spoločnosti nabádal misionára na Aleutských ostrovoch I. J. Veniaminova (1797–1879), aby si viedol čo najviac zápiskov z oblasti prírodovedných a humanitných vied. Veniaminov bol významnou cirkevnou a vedeckou osobnosťou. Nazývali ho „apoštol Aleutov" a neskôr sa stal pod svojím mníšskym menom Innokentij moskovským a kolomenským metropolitom. Ešte v období romantizmu bol zoznámený s prácami dobových lingvistov, príbuznosť aleutských jazykov s grónčinou si overil podľa zápiskov nemeckého spisovateľa, básnika a prírodovedca Adelberta von Chamisso, ktorý sa zúčastnil expedície Rurik pod vedením moreplavca Otta von Kotzebue v rokoch 1815–1818. Veniaminov určil počas svojho misionárskeho pôsobenia šesť jazykov (уналашкинский, кадьякский, кенайский, якутатский, ситхинский и кайганский)[28)] z rodiny eskimácko-aleutskej a na-dené, pričom opísal typologické rozdiely na základe opozície posesívnych a neurčitých pádov, opozície slovesných koncoviek oproti gramatickým prefixom a infixom (Ivanov 1997, 16) alebo na základe absencie duálu v jazykoch na-dené. Touto otázkou sa zaoberal aj Wilhelm von Humboldt v spise *Über den Dualis* (1827).

---

26) Znalosti lingvistických teórií u ruských pravoslávnych misionárov sa venujem podrobnejšie v článku: Džunková 2024.

27) Napr. ugrofinista z prostredia baltských Nemcov F. J. Wiedemann (1805–1887) analyzoval jazyk starších prekladov evanjelia do marijčiny či komijčiny a podieľal sa na revízii prekladov do livčiny vydaných v BFBS.

28) Veniaminovova klasifikácia nezodpovedá dnešnej, pre súčasné delenie jazykov pozri Ivanov 1997, 15.

Veniaminov si všímal veľkú dialektologickú diverzitu v kontraste s nízkou početnosťou severoamerických jazykov (Veniaminov 1846b, 4), vrátane jazykov Kalifornie, s ktorými sa stretol počas pôsobenia v ruskej zásobovacej pevnosti Fort Ross. Preto si kládol otázky o pôvode a klasifikácii jazykov, na ktoré doteraz nepoznáme uspokojujúcu odpoveď: 1) Prečo je na americkom kontinente taký veľký počet jazykov? 2) Ide skutočne o rôzne jazyky alebo sú to len dialekty v skutočnosti malého počtu jazykov? 3) Ak ide o rôzne jazyky, akého sú pôvodu? Ak sú to len nárečia niekoľkých jazykov, prečo sa tak diverzifikovali? 4) Predstavuje každý z týchto malých národov (*народец*) samostatný národ vlastného pôvodu? Alebo ide o jeden národ rozdelený pod vplyvom okolností na časti? 5) Ak ide o rôzne národy, odkiaľ prišli? Prečo sa doteraz žijúc v tesnom susedstve aspoň čiastočne nezmiešali? Ak ide o jeden národ, alebo dva či tri rôzne národy, prečo sú medzi nimi také veľké jazykové rozdiely? (Veniaminov 1846b, 4). Napokon dospel k vývodu, že rôznorodosť jazykov môže byť príčinou, a nie následkom rozdelenia národov.

V prípade aleutčiny ho zaujali zložité slovesné formy a systém morfém, ktorý podľa neho predpokladal rozvinuté písomníctvo v minulosti. Snažil sa určiť akýsi „zlatý vek“ aleutského jazyka, keď bola miestna populácia početnejšia: „Без сомнения, число их в лучшие времена было гораздо более, но, кажется, не было выше 25 000“ (Veniaminov 1846a, III). Zachytával u staršej generácie miznúce lexémy (Ivanov 1997, 9), ktoré sa stali dôležitým materiálom pre diachróniu aleutčiny. Chcel sa dopátrať staršej formy aleutského jazyka a jeho príbuznosti:

> Не может быть, чтоб алеутский язык или ныне или когда-нибудь не имел сродного себе языка, и такого, который бы не был с ним сходен в названиях (...), но до сих пор еще не известно наверное от какого древнего языка происходит сей язык, совершенно отличный от живущих подле народов (Veniaminov 1846a, III).

Podobne premýšľal o dokonalejšom štádiu života sibírskych národov v minulosti aj biskup Makarij (Nevskij, 1835–1926), metropolita moskovský a kolomenský, dlhoročný misionár na Altaji, prekladateľ cirkevnej literatúry do viacerých sibírskych jazykov. Usudzoval tak na základe ľudovej rozprávky o tridsiatich zbojníkoch, ktorú si zapísal od informanta – prekladateľa L. P. Šuškova a uverejnil ju na konci gramatickej charakteristiky chantyjčiny. Považoval ju za prebratú zo slovesnosti iného vyspelejšieho národa a predpokladal, že na vyššej úrovni boli predtým aj Chantyjci:

> Если-же настоящая сказка ведет начало свое из героического периода финского или другого племени, из которого выделились остяки, то содержанием своим она свидетельствует, что эти предки остяков были гораздо более развиты, чем настоящие, вымирающие тепер, их потомки; что у них существовали и города и такие бытовые условия, каких нет и не могло быть у обитателей низовья Оби и ее притоков (Nevskij 1890, 20).

S rôznymi lingvistickými teóriami boli zoznámení aj západní misionári v Rusku – napr. orientalista I. J. Schmidt (pozri kpt. 1) vydal v roku 1831 gramatiku mongolčiny. Keďže poznal špecifiká mongolčiny, na ktoré nestačila schéma latinskej gramatiky, v prednáške *Руководство для изучения монгольского языка* tvrdil, že mongolskú gramatiku treba prispôsobiť pravidlám všeobecnej gramatiky Port-Royal (Radnajev 2012, 60).

Komparatívny princíp a teóriu príbuznosti jazykov uplatňoval v prekladateľskej praxi N. I. Iľminskij (Džunková 2024, 493). Okrem pedagogickej literatúry usmerňujúcej

pôsobenie medzi „inorodcami“ či prekladu početnej cirkevnej literatúry do krjašenskej[29] tatárčiny bol taktiež spoluautorom gramatiky altajčiny či gramatiky kazašského jazyka. Iľminskij pôsobiaci vo vzdelávacích inštitúciách Kazani, si roky všímal zhodné črty uralských jazykov:

> В науке языки, подобно растениям или животным, распределяются на семейства или классы. В числе этих семейств находится так называемое урало-алтайское, в котором заключаются (как виды в естественно-исторических родах) группы: тюркская (турецко-татарская) и финская. Языки черемисский и вотяцкий (мордовский также) относятся к финской группе; чувашский язык составляет, по-видимому, что-то среднее между финскими языками и турецко-татарским, приближаясь более к последнему... (Il’minskij 1875, 19).

Svoje znalosti aplikoval pri preklade – odporúča podrobne si naštudovať štruktúru jedného z uralských jazykov, čo pomôže pri zvládnutí ďalších:

> Во всех этих языках, при разно-образии этимологических (морфологических) форм и отдельных слов, внутренний смысл и сущность этих форм почти совершенно одна и та же, даже значение слов, в отношении группировки понятий, иногда поразительно сходно; синтаксическое построение речи, т. е. состав предложений и т. п., тоже весьма сходно, так что буквальный перевод с одного языка на другой, не только в одной группе, но и в разных группах того же семейства, в общем будет понятен и удовлетворителен, за исключением только некоторых частностей. Поэтому достаточно узнать основательно внутреннее устройство одного из многочисленных языков урало-алтайского семейства, чтобы иметь понятие о внутреннем устройстве и прочих языков того же семейства (Il’minskij 1875, 19).

So znalosťou štruktúry je možné vytvárať preklady aj do jazykov, ktoré človek neovláda. Ako príklad uvádza tunguský (evenkovský) jazyk, o ktorom na základe iných jazykov konštatuje: „в нем нет родов, предлоги ставятся не пред именами, а после имен, прилагательные, стоя пред существительными, не изменяются ни в числе, ни в падеже и т. д.“ (Il’minskij 1871, 20). Hoci neovládal ugrofínske jazyky, uvádza, že pomocou informanta môže vetu po vete prekladať texty napríklad aj do udmurtčiny (Il’minskij 1871, 9–10).

3. Žánre ruskej pravoslávnej misionárskej lingvistiky

V našom výskume sme sa zamerali na misionárske tlačené jazykové príručky najmä vo fondoch Ruskej národnej knižnice v Petrohrade, vtedajšom hlavnom meste Ruského impéria. Našli sme celkovo 32 jazykov, ktoré reflektovali misionári v dielach vydaných knižne alebo časopisecky. Pokiaľ by sme ako samostatné jazyky chápali aj dialekty, v ktorých vychádzali misionárske publikácie zvlášť (napr. v dialektoch mordviančiny či marijčiny), toto číslo by bolo ešte vyššie. Materiál sme rozdelili na tri hlavné žánre: gramatika, slovník a „bukvár“ (šlabikár, čítanka). Ide o nasledujúce jazyky indoeurópskej, uralskej, altajskej, severozápadokaukazskej, čukotsko-kamčatskej, eskimácko-aleutskej či na-dené rodiny, vrátane izolovaných paleoázijských jazykov ako je nivchčina:

---

29) Krjašeni – etnokonfesionálna skupina sformovaná z povolžských etník, najmä Tatárov, ktorí prijali kresťanstvo.

	gramatika	slovník	bukvár
abcházština			×
aleutčina	×	×	×
altajčina	×	×	×
baškirčina		×	×
buriatčina	×	×	×
čukotčina		×	
čuvaština	×	×	×
evenkovčina		×	×
gagauzčina		×	
chantyjčina	×		×
jakutčina	×		×
kalmyčtina	×	×	×
karelčina			×
kazaština	×	×	×
komijčina	×	×	×
lapončina (saamčina)			×
mandžuština	×	×	
mansijčina		×	×
marijčina	×	×	×
moldavčina		×	×
mongolčina	×		
mordviančina	×		×
nanajčina		×	×
nenečtina			×
nivchčina			×
oročština		×	
osetčina			×
selkupčina	×		×
šorčina			×
tatárčina	×	×	×
tlingitčina	×	×	
udmurtčina	×	×	×

Pochopiteľne, tento zoznam jazykov nemusí byť úplný. Problematickou je klasifikácia už len z toho dôvodu, že napr. titul klasifikovaný ako šlabikár mansijčiny a vydaný pod názvom *Азбука для вогул приуральских* (Kamenskij 1903), obsahuje na konci texty modlitieb a stručný prehľad gramatiky – mohol by byť teda zároveň zaradený aj do žánru gramatík.

Misionárska knižná produkcia vychádzala ešte vo väčšom počte jazykov a dialektov, J. V. Normanskaja uvádza počet okolo 50 (Kovylin – Normanskaja 2022, 8). V našej

tabuľke napríklad nie je zastúpená chakaština, keďže o nej nevyšlo samostatné misionárske jazykovedné dielo, avšak boli v nej vydané misionárske príručky – napr. od kňaza usť-jenisejského misionárskeho chrámu S. Čismočakova: *Пьянство – великое зло*; *Чин крещения и последование малого освещения воды*; *Беседы готовящемуся к святому крещению об истонном Боге и истинной вере* alebo *Чин крещения и последование малого освещения воды* (1900). Navyše jazyk sa v týchto publikáciách uvádzal ako „nárečie minusinských inorodcov". Počet jazykov by bol ešte väčší, ak by sme brali do úvahy aj rukopisné misionárske pamiatky, vrátane nedochovaných.

Uvedená tabuľka ukazuje, že najčastejšou misionárskou publikáciou bol bukvár,[30] vďaka ktorému si mohlo obyvateľstvo osvojiť gramotnosť v rodnom jazyku aj v ruštine. Bukváre vychádzali vo veľkom náklade najmä v 70. a 80. rokoch 19. storočia, napr. čuvašský bukvár *Букварь для чуваш* vyšiel v rokoch 1880–1905 v dvanástich vydaniach v celkovom náklade 88 050 kusov (Ischakov 2021, 47). Bukváre obsahujú na úvod abecedy zostavené najmä na základe ruskej graždanky, zriedkavo aj cirkevnoslovanského písma. Bukváre obsahovali často na precvičenie jazyka texty modlitieb, vrátane liturgických (Ivljanova 2021, 157–164), keďže bolo povolené slúženie liturgie v natívnych jazykoch. Obsahovali aj príslovia, príbehy na motívy kresťanskej morálky, bájky Krylova, informácie o imperátorskej rodine či hymnu Ruského impéria.

Misionárske slovníky vznikali kvôli potrebe dorozumenia alebo prekladu. Systematické misionárske gramatiky predstavujú špecifickejší žáner. Vznikali podľa vzoru latinčiny alebo ruštiny v dobe, keď už vychádzali gramatiky profesionálnych orientalistov, a tak niekedy neprinášali nové informácie. Niektoré z nich však, naopak, definovali nové poznatky, napr. protojerej A. I. Bobrovnikov v diele *Грамматика монгольского языка* (1835) unikátne popisuje systém slovesných rodov v mongolčine: „впервые в истории монгольского языкознания открыл залоги, правда, с некоторой ориентацией на глагольную систему русского языка" (Radnajev 2012, 73). V niektorých jazykoch (napr. čuvaština, marijčina, kalmyčtina, komijčina) vyšlo viacero misionárskych gramatík, niektorí misionári zase svoje gramatiky niekoľkokrát prepracovali, napr. aljašský misionár I. Veniaminov.

Misionárske gramatiky boli určené spravidla ruskému čitateľovi na zoznámenie sa s „inorodeckým" jazykom. Tak to definoval napr. protojerej F. Vasiljev, ktorého priviedla k zostaveniu novej gramatiky marijčiny nedokonalosť predošlej gramatiky od kňaza A. Alʼbinského (1837) a nezrozumiteľnosť misionárskych prekladov: „Моя цель скромнее: во первых помочь русским понимать и правильно читать изданные переводы; во вторых указать верную дорогу к дальнейшей разработке этого языка" (Vasilʼjev 1887, IX). Jeromonach Mefodij uvádzal potrebu vydať gramatiku kalmyčtiny v ruskej graždanke, keďže jeho predchodcovia zostavili gramatiky kalmyčtiny zapísanej mongolským písmom (Lʼvovskij 1904, 3).

Metropolita Innokentij (Veniaminov) zostavil gramatiku kvôli záujmu vedcov o aleutčinu a jej pôvod, pretože inak by prácu nad gramatikou takého malého jazyka, ktorý možno čoskoro zanikne, považoval za takmer zbytočnú:

30) Misionárskym bukvárom som sa venovala podrobnejšie v príspevku *Specifics of missionary language manuals for the indigenous peoples of the Russian Empire* na konferencii *Mnohojazyčnost a vzdělávání v předmoderní době / Multilingualism and Education in Pre-modern Europe*, konané 19.–20. septembra 2024 ve Slovanskom ústave AV ČR v Prahe, textová verzia príspevku sa pripravuje.

> Составить грамматику такого языка, каков алеутско-лисьевский, я считал почти совершенно бесполезным трудом, потому что она не нужна ни для алеутов, которые и без грамматики могут сообщать друг другу свои мысли и которые, наверное, не в долгом времени совсем оставят язык свой, ни для иностранцев, из коих никто и никогда не вздумает учиться такому языку. Но видя, с каким рвением, с какою неутомимостию многие ученые стараются собирать всякого рода сведения и как для них любопытна даже малейшая в таком роде находка, я решился составить, если не полную грамматику, то, по крайней мере, изложить несколько правил грамматики алеутского языка, в том предположении, что они, может быть, будут пригодны кому-нибудь для некоторого соображения о происхождении сего языка и для исторических догадок (Veniaminov 1846a, I).

Misionári používali často príklady z iných jazykov daného areálu. Protojerej, profesor filozofie a znalec čuvašského jazyka V. P. Višnevskij (1804–1885) vydal v roku 1836 gramatiku čuvaštiny obsahujúcu taktiež krátky čuvašsko-ruský slovník a slovník v čuvaštine, tatárčine a marijčine (*Слова, сходные в чувашском, татарском и черемисском языках*). Pri popise fonetických pravidiel sa misionári niekedy uchyľovali aj k európskym jazykom, napr. kňaz I. I. Giganov v gramatike tatárčiny z roku 1801 pomocou ruštiny a francúzštiny vysvetľuje výslovnosť „písmena“ <wa̅w ﻭ> (Giganov 1801, 5). Biskup Nikanor (N. T. Kamenskij, 1847–1910), neskorší arcibiskup kazanský a svijažský, popisoval na konci šlabikára pre Mansijcov charakteristiku pádového systému mansijčiny pomocou fínčiny (Kamenskij 1903, 46–47).

Pracovali sme s nasledujúcimi tlačenými misionárskymi gramatikami:[31)]

Aleutčina: *Опыт грамматики алеутско-лисьевского языка* (Veniaminov 1846a)

Altajčina: *Грамматика алтайского языка* (*ADM* 1869)

Buriatčina: *Грамматика монголо-бурятского разговорного языка* (Orlov 1878)

Čuvaština: *Сочинения принадлежащие к грамматике чувашского языка* (Pucek-Grigorovič 1769); *Начертание правил чувашского языка и словарь, составленные для духовных училищ Казанской епархии* (Višnevskij 1836)

Chantyjčina: *Материалы для изучения языка васюганских инородцев (остяков) Нарымского края* (Nevskij 1890)

Jakutčina: *Краткая грамматика якутского языка* (Chitrov 1858)

Kalmyčtina: *Грамматика калмыцкого языка* (Popov 1847); *Грамматика монгольско-калмыцкого языка* (Bobrovnikov 1849); *Краткая грамматика калмыцкого языка* (L'vovskij 1904)

Kazaština: *Грамматика киргизского языка: фонетика, этимология, синтаксис* (Katarinskij 1906)

Komijčina: *Грамматика зырянского языка* (Savvaitov 1850); *Зырянская грамматика* (Flerov 1813); *Молитва за Государя Императора, читаемая на божественной литургии, молебное пение и Книга бытия на зырянском языке: с прил. крат. зырян. грамматики, зыряно–русского и русско–зырянского словарей и трех поучений на зырян. яз. (с обозначением всех зырян. звуков рус. буквами)* (Krasov 1900)

Marijčina: *Сочинения, принадлежащие к грамматике черемисского языка* (Pucek-Grigorovič 1775a); *Черемисская грамматика* (Al'binskij 1837); *Пособие к изучению черемисского языка на луговом наречии* (Vasil'jev 1887)

Mandžuština: *Грамматика маньчжурского языка* (Orlov 1873)

---

31) Názvy publikácií uvádzame podľa transkripcie v katalógu Ruskej národnej knižnice v Petrohrade.

Mongolčina: *Грамматика монгольского языка* (Bobrovnikov 1835)

Mordviančina: *Мордовская грамматика, составленная на наречии мордвы–мокши* (Ornatov 1838)

Selkupčtina: *Материалы для ознакомления с наречием остяков Нарымского края* (Nevskij 1888)

Tatárčina: *Слова коренные, нужнейшие к сведению для обучения татарскому языку* (Giganov 1801); *Краткая татарская грамматика в пользу учащегося юношества* (Trojanskij 1824)

Tlingitčina: *Замечания о колошенском и кадьякском языках и отчасти о прочих российско–американских, с присовокуплением российско–колошенского словаря, содержащего более 1000 слов, из коих на некоторые сделаны пояснения* (Veniaminov 1846b)

Udmurtčina: *Сочинения принадлежащие к грамматике вотского*[32] *языка* (Pucek-Grigorovič 1775b)

3.1 Problémy klasifikácie žánrov ruskej misionárskej lingvistiky

Okrem misionárov sa popisu jazykov venovali aj osoby mimo duchovného stavu: lingvisti, cestovatelia, etnografi, vojenskí činitelia, učitelia, pričom aj ich materiály mohli obsahovať texty náboženského obsahu (pozri kpt. 1.1). Zostáva teda otázne aj ich zaradenie do výskumu. To sa týka aj niektorých učiteľských jazykových príručiek, napr. ruského šlabikára pre moldavské deti z roku 1898, ktorý vydal učiteľ moldavského pôvodu G. Kodrjan, autor rusko-moldavského slovníka či učebnice aritmetiky. Šlabikár obsahoval texty modlitieb, keďže dobové školstvo sa opieralo o princípy pravoslávneho kresťanstva, vtedy hlavného štátneho náboženstva.[33] Medzi čítankovými textami z oblasti hospodárstva, ročných období či školy tak nachádzame parafrázované vybrané pasáže z evanjelia o zázrakoch Ježiša Krista alebo prerozprávanie podobenstiev, napr.: 61. *Притча Спасителя и смоковнице* a dokonca vlastivedný text o pripojení Besarábie k impériu: 117. *Освобождение Молдаван Бессарабской губернии из под ига турецкого и присоединение Бессарабии к Российской империи* (Kodrjan 1898, 131).

Spornosť kategórie „misionárov“ vidíme aj na príklade otca a syna Bobrovnikovcov (pozri kpt. 1.1), oboch autorov gramatík mongolčiny, resp. kalmyčtiny. Ak by sme ako „misionára“ chápali výlučne predstaviteľa duchovného stavu, mohli by sme do výskumu zaradiť iba gramatiku otca, protojereja A. I. Bobrovnikova z Irkutskej eparchie (1835). Jeho syn, orientalista A. A. Bobrovnikov zostal laikom, absolvoval však Irkutský duchovný seminár a KazDA. V roku 1849 vydal v Kazani dielo *Грамматика монгольско-калмыцкого языка*, za ktoré dostal Demidovovskú cenu. Preložil katechizmus do hovorovej kalmyčtiny a vytvoril bohosloveckú terminológiu. Ako absolventa cirkevných škôl a prekladateľa pravoslávnej literatúry sme ho taktiež zaradili medzi misionárov.

Nie každý gramatický opis jazyka vychádzal formou samostatnej knižnej publikácie. Niektoré misionárske gramatiky vyšli časopisecky, napríklad dve gramatiky neskoršieho metropolitu Makarija (Nevského). Jeho gramatika selkupčtiny (Nevskij 1888) vyšla v roku 1888 ako príloha k záverečnej správe o altajskej a kirgizskej misii. V časopise Tomskej eparchie vyšla v roku 1890 jeho gramatika vasjuganskej chantyjčiny (Nevskij 1890).

---

32) Pre udmurtčinu sa v 19. storočí používali názvy: *вотяцкий язык*, *вотский язык* (nemýliť si s vodčinou, ugrofínskym jazykom baltofínskej skupiny – rus. *водский язык*).

33) Ukotvené napr. § 40 v Zbierke zákonov z roku 1892: „Первенствующая и господствующая в Российской Империи вера есть Христианская Православная Кафолическая Восточного исповедания.“

Obmedzený okruh čitateľov spolu so zmenou režimu spôsobil, že tieto práce upadli do zabudnutia a vedeckej reflexie sa dočkali len v nedávnej dobe (Normanskaja et al. 2022, 215–226; Kovylin – Normanskaja 2022, 19–34). Aj prvá gramatika aleutčiny od I. Veniaminova vyšla ako príloha k jeho prekladu katechizmu a dejín spásy z roku 1834, pričom mala názov „poznámky o aleutskom jazyku“ (Veniaminov 1834).

Stručné poznámky o jazyku či prekladateľských problémoch sa často nachádzajú aj v úvode alebo v doslove rôznych misionárskych prekladov. Bibliografický záznam často neobsahuje zmienku o týchto sprievodných textoch. Napr. vieroučná brožúrka v selkupčine *Беседы об истинном Боге и истинной вере на наречии обских остяков* obsahuje doslov od metropolitu Makarija (Nevského) so základnými informáciami o selkupskom jazyku, pričom autor túto brožúrku preložil z altajčiny (Nevskij 1900). Stručné informácie o pravidlách výslovnosti mokšanského dialektu mordvianského jazyka nájdeme v preklade Evanjelia podľa Jána vydanom BFBS od kňaza z Penzskej gubernie N. Barsova (1901). Autor prekladal text Synodálneho prekladu do hovorového mokšanského jazyka, pričom ho zapisoval graždanským písmom bez doplniteľných znakov: „потому что у Мордвы нет своей письменности и что грамотные из нее знакомы только с процессом русского чтения“ (Barsov 1901, IV). Stručný gramatický popis komijčiny sa nachádza v publikácii kňaza A. Krasova, zaradený až za iné texty, vrátane modlitby za imperátora a knihy Genezis v komijskom jazyku (Krasov 1900).

Prácu s misionárskymi prameňmi komplikuje aj dobová klasifikácia etník. V roku 1895 vydala Kancelária komitétu ministrov v Petrohrade *Алфавитный список народов, обитающих в Российской империи*, kde sa uvádza 140 národov, vrátane zahraničných menšín dlhodobo žijúcich v impériu (Gréci, Srbi, Nemci, Švajčiari, Česi, …). V zozname je uvedené ich teritórium, počet, relígia, v niektorých prípadoch aj stupeň rusifikácie – „obrusenia“.[34] Viaceré národy sú pomenované inak než v súčasnosti, napr. *вогулы* – Mansijci, *вотяки* – Udmurti, *гиляки* – Nivchovia, *гольды* – Nanajci, *ламуты* – Evenovia, *лопары* – Saamovia (Laponci), *черемисы* – Marijci. Ako zvláštny národ sa napr. vydeľoval subetnos Tatárov Povolžia a Priuralia – *мишари* (tat. *мишәрләр*), definovaný dokonca ako ugrofínsky: „народ финского племени, отчасти обрусевший, отчасти отатарившийся“[35] (*AS* 1895, 52). Problematické bolo aj označenie *татары*, ktoré v širokom zmysle označovalo turkické moslimské obyvateľstvo žijúce osadníckym spôsobom života nielen v oblasti Povolžia, ale napríklad aj na Kaukaze alebo na Urale a Sibíri. Oproti tomu označenie *киргизы (кыргызы)* označovalo turkické, pohanské alebo moslimské obyvateľstvo oblasti Turkestanu žijúce kočovným spôsobom života – vydeľovali sa *дико-каменные киргизы* a *киргиз-кайсаки*, ktorí „живут в кибитках, тип лица чисто монгольский“ (*AS* 1895, 42), v historických prameňoch sa Kirgizmi označuje aj turkické obyvateľstvo oblasti Jeniseja *енисейские киргизы*, etc. Názvom *остяки* sa v užšom zmysle označovali Chantyjci, v širšom zmysle obyvateľstvo severnej časti Západnej Sibíri, napr. Selkupovia, ich dialekt bol často špecifikovaný podľa názvu oblasti. Názov *алеуты* sa nevzťahoval iba na etnikum Aleutov, ale v širšom zmysle označoval sociálnu vrstvu domorodého obyvateľstva

34) Napr. pri Udmurtoch: „В настоящее время вотяки по большей части христиане, хотя и сохранили некоторую приверженность к языческим обрядам; обрусение их идет весьма успешно и они и по внешности, и по обычаям мало отличаются от русских“ (*AS* 1895, 26).

35) V 19. storočí sa predpokladalo, že predstavujú potatárčenú skupinu ugrofínskeho národa Meščerov (*мещера*).

Ruskej Ameriky. V misionárskej literatúre nájdeme preklady do jazykov podľa dobového určenia, napr. chakaština sa uvádzala názvami dialektov ako sagajský alebo minusinský jazyk – nárečie „tatárčiny".

Práve dialekty sú ďalším špecifikom misionárskej práce na rozľahlom teritóriu. Napríklad na jazykovo rozčlenenom území Altaja si zostavovatelia diela *Грамматика алтайского языка* vzali za osnovu teleutský jazyk, keďže práve Teleuti prijali ako prví v regióne kresťanstvo (*ADM* 1869, III). Okrem toho rozlišovali na Altaji národy: *алтайские калмыки* (*ойрот*; *алтай кижи*), *шорцы*, *черневые татары*. J. V. Normanskaja uvádza, že misionári venovali vo svojich textoch pozornosť dialektologickej rozmanitosti regiónov, preto si práca s ich nereflektovanými materiálmi vyžaduje v niektorých prípadoch úpravu doterajšej klasifikácie (Kovylin – Normanskaja 2022, 6). Misionári si uvedomovali dialektologickú diverzitu: marijské pamätníky vychádzali zvlášť v lúčnom, horskom a volžskom dialekte; laponské (saamske) vychádzali v kildinskom a skoltskom (notozerskom) dialekte; mansijské pamätníky zohľadňovali východomansijský (kondinský) pelymský či iné dialekty a pod. (Kovylin – Normanskaja 2022, 8).

V Kazani vyšiel v roku 1892 v Typografii Imperátorskej univerzity bukvár v troch marijských dialektoch: *Букварь для восточных черемис*, *Букварь для горных черемис* a *Букварь для луговых черемис* (Bukvar 1892). V kazanskej Typografii V. M. Kľučnikova vyšli bukváre v dvoch mordvianských dialektoch: *Букварь для мордвы-мокши* (Jevsev'jev 1892a) a *Букварь для мордвы-эрзи* (Jevsev'jev 1892b). Podľa oblastí sa vydeľovali rôzne dialekty aj komijského (napr. čerdynský) a iných jazykov. Problematické je niekedy aj určenie jednotlivých mongolských jazykov (mongolčina, buriatčina, kalmyčtina a pod.) v misionárskych prácach, keďže sa mohli označovať jednotne ako „mongolčina". Niektoré misionárske preklady vychádzali s rôznočítaniami v dialektoch v zátvorke alebo v poznámkach pod čiarou, ako napr. preklad Evanjelia od Matúša od I. Veniaminova v dialekte aleutčiny Líščích ostrovov s rôznočítaniami v dialekte ostrova Atka od kňaza kreolského pôvodu J. Necvetova z roku 1840 (Veniaminov – Necvetov 1840).

Misionári inokedy vytvorili jednu príručku aj pre používateľov viacerých jazykov. Kňaz P. Protodiakonov zostavil spoločný abecedár (čítanku) pre nanajské a nivchské deti (Protodiakonov 1884), hoci obsahoval iba texty v nanajčine. V úvode stručne popisuje, ako učil nanajské deti podľa sluchovej metódy a kartičiek s písmenami a slabikami porozumieť vlastnému, a potom ruskému jazyku (Protodiakonov 1884, 3). Napriek tomu, že ide o dva nepríbuzné jazyky (nanajčina patrí k tunguzským jazykom, nivchčina predstavuje izolovaný jazyk), misionársky nanajský šlabikár bol určený aj pre nivchské deti. V historickej dobe totiž Nivchovia v oblasti Amuru prichádzali do kontaktu s Nanajcami a ďalšími národmi v oblasti rieky Amur (*MJaR*).

Popisu jazykov sa venovali taktiež misionári v zahraničných ruských duchovných misiách v Číne, Japonsku a Kórei, napr. archimandrita Iakinf (N. J. Bičurin, 1777–1853), ktorý bol čiastočne čuvašského pôvodu, napísal oceňovanú gramatiku čínštiny – *Китайская грамматика* (Bičurin 1838). Biskup tokijský a japonský Nikolaj (I. D. Kasatkin, 1836–1912) bol autorom mnohých prekladov cirkevných textov do japončiny.

Záver

Výskum misionárskej lingvistiky v Ruskom impériu umožňuje nahliadať na misionárske jazykové príručky z perspektívy štátnej, cirkevnej i jazykovej politiky voči natívnym národom. Okrem rukopisných pamiatok boli vytlačené misionárske jazykovedné diela minimálne v 32 jazykoch rôznych rodín, pričom misionárska prekladová literatúra (najmä

Biblia a ďalšie texty cirkevného aj svetského obsahu) vychádzala ešte vo väčšom počte jazykov. Najčastejším žánrom misionárskej jazykovednej literatúry bol bukvár, aby si obyvateľstvo osvojilo gramotnosť a základy pravoslávnej vierouky v rodnom, a následne v ruskom jazyku.

Misionárske práce úzko súvisia so záujmom o klasifikáciu a pôvod jazykov a s komparatívnou lingvistikou v „dlhom" 19. storočí. Celkovo sme našli gramatiky 17 jazykov, ktoré vytvorili pravoslávni misionári. Niektoré úvody k týmto gramatikám obsahujú okrem lingvistických úvah aj hodnotenie životných podmienok zmieňovaných národov. Hoci boli zostavené podľa latinčiny alebo ruštiny, materiál bol často porovnávaný s inými jazykmi. Gramatiky vznikali predovšetkým pre ruských recipientov a na ich tvorbe mali výrazný podiel aj laici spätí s pravoslávnymi inštitúciami, obzvlášť z kňazských rodín. Vydávanie ruskej misionárskej literatúry zaznamenalo útlm po zrovnoprávnení náboženstiev v roku 1905 a prerušil ho vývoj po Boľševickej revolúcii v roku 1917.

Niektoré ruské misionárske gramatiky nepriniesli filologické objavy, iné boli ešte v dobe svojho vzniku ocenené štátnou vedeckou Demidovovskou cenou a uznávané bádateľmi aj v nieskorších obdobiach. Pozitívny ohlas zaznamenali napr. gramatika altajského jazyka od členov Altajskej duchovnej misie (*ADM* 1869), gramatika aleutského a tlingitského jazyka od metropolitu I. Veniaminova (1846a), gramatika mongolského jazyka od protojereja A. Bobrovnikova (1835) a i. Väčšina misionárskej literatúry však upadla počas ZSSR do zabudnutia aj z ideologických dôvodov.

Vzhľadom na osobitosti dané rozmanitosťou zachytených dialektov v diachrónnej perspektive či prístupmi štátnej i cirkevnej hierarchie v jednotlivých eparchiách a obdobiach, predstavuje ruská misionárska lingvistika bohatý výskumný materiál. Keďže niektoré misionárske lingvistické poznatky neboli doteraz reflektované, vyžadujú si ďalší výskum a taktiež napr. porovnanie s činnosťou misionárov z iných európskych mocností 19. storočia.

Pramene:

ADM 1869: Алтайская духовная миссия: *Грамматика алтайского языка.* Сост. членами алтайской миссии. Казань 1869.

Al'binskij 1837: Альбинский, А. Д.: *Черемисская грамматика*. Казань 1837.

AS 1895: *Алфавитный список народов, обитающих в Российской империи*. Санкт-Петербург 1895.

Barsov 1901: Барсов, Н. П.: *Іоан-вельденьне шкайстънь ёнь-куля. Мокшънь кяельс кепедіец Пшяе няе ряе еньпоп Н. Барсов.* / *От Иоанна святое Евангелие. На центральном мокшанском наречии мордовского языка.* Перевел села Ст. Пшенева Пенз. г. Инсарского у. священник Николай Барсов. Санкт-Петербург 1901.

Bičurin 1838: Бичурин, Н. Я.: *Китайская грамматика*. Санкт-Петербург 1838.

Bobrovnikov 1835: Бобровников, А. И.: *Грамматика монгольского языка.* Сочиненная протоиереем Иркутской епархии Александром Бобровниковым. Санкт-Петербург 1835.

Bobrovnikov 1849: Бобровников, А. А.: *Грамматика монгольско-калмыцкого языка.* Казань 1849.

Boldonov 1862: Болдонов, Н. С.: *Русско-бурятский букварь.* Санкт-Петербург 1862.

Bukvar 1892: *Букварь для восточных черемис*. – *Букварь для горных черемис.* – *Букварь для луговых черемис.* Казань 1892.

Flerov 1813: Флеров, А. Ф.: *Зырянская грамматика, изданная от Главного правления училищ.* Сочинил А. Флеров, коллеж. асессор, О-ва любителей словесности, наук и художеств. член, Медицин. совета М-ва нар. просвещения корреспондент. Санкт-Петербург 1813.

Giganov 1801: Гиганов, И. И.: *Слова коренные, нужнейшие к сведению для обучения татарскому языку.* Собранные в Тобольской главной школе учителем татарского языка, Софийского собора священником Иосифом Гигановым, и юртовскими муллами свидетельствованные. Санкт-Петербург 1801.

Chalfin 1778: Хальфин, С.: *Азбука татарского языка.* Москва 1778.

Chitrov 1858: Хитров, Д. В.: *Краткая грамматика якутского языка.* Составленная Протоиереем Д. Хитровым. Москва 1858.

Il'minskij 1871: Ильминский, Н. И.: *Практические замечания о переводах и сочинениях на инородческих языках.* Казань 1871.

Il'minskij 1875: Ильминский, Н. И.: *О переводе православных христианских книг на инородческие языки.* Практич. замечания Н. Ильминского. Казань 1875.

Jevsev'jev 1892a: Евсевьев, М. Е.: *Букварь для мордвы-мокши.* Казань 1892.

Jevsev'jev 1892b: Евсевьев, М. Е.: *Букварь для мордвы-эрзи.* Казань 1892.

Kamenskij 1903: Каменский, Н. Т. (архиепископ Никанор): *Азбука для вогул приуральских.* Составленная епископом Никанором, при участии П. И. Паутова, священника П. Мамина, В. Л. Феодоровского и вогула Никиты Я. Бахтиарова. Москва 1903.

Katarinskij 1906: Катаринский, В. В.: *Грамматика киргизского языка. Фонетика, этимология и синтаксис*. Оренбург 1906.

Kodrjan 1898: Кодрян, Г.: *Русская грамота для молдаван. Азбука для легчайшего и толкового обучения детей-молдаван рус. грамоте и первая после Азбуки кн. для чтения с первонач. письм. упражнениями, предназнач., как для клас. так и для домаш. Употребления*. Сост. нар. учитель Георгий Кодрян. Кишинев 1898.

Krasov 1900: Красов, А.: *Молитва за Государя Императора, читаемая на божественной литургии, молебное пение и Книга бытия на зырянском языке: с прил. крат. зырян. грамматики, зыряно–русского и русско–зырянского словарей и трех поучений на зырян. яз. (с обозначением всех зырян. звуков рус. буквами)*. Санкт-Петербург 1900.

L'vovskij 1904: Львовский, Н. В.: *Краткая грамматика калмыцкого языка.* Сост. студентом Казанской духов. акад., бывшим противобуддийсим миссионером среди калмыков Большедербетовского улуса и настоятелем Кавк. миссионер. монастыря иером. Мефодием. Казань 1904.

Mačavariani – Gulia 1892: Мачавариани, К. Д. – Гулиа, Д. И.: *Абхазская азбука.* Тифлис 1892.

Nevskij 1888: Невский, М. А.: *Материалы для ознакомления с наречием остяков Нарымского края. Приложение № 7 к отчету об Алтайской и Киргизской миссиях за 1887 г.* Томск 1888.

Nevskij 1890: Невский, М. А.: Материалы для изучения языка васюганских инородцев (остяков) Нарымского края. *Томские епархиальные ведомости*. *Отдел неофициальный* 13, 1890, 1–24.

Nevskij 1900: Невский, М. А.: *Беседы об истинном Боге и истинной вере на наречии обских остяков*. Перевод с алтайского языка. Томск 1900.

Novickij 1884: Новицкий, Г.: *Краткое описание о народе остяцком, сочиненное Григорием Новицким в 1715 году.* Издал и снабдил примеч. Л. Майков. Санкт-Петербург 1884.

Orlov 1873: Орлов, А. М.: *Грамматика маньчжурского языка.* Изложенная протоиереем А. Орловым, учителем монгольского языка в Иркутской духовной семинарии. Санкт--Петербург 1873.

Orlov 1878: Орлов, А. М.: *Грамматика монголо-бурятского разговорного языка.* Составленная протоиереем А. Орловым, преподавателем монгольского языка в Иркутской духовной семинарии. Казань 1878.

Ornatov 1838: Орнатов, П. П.: *Мордовская грамматика, составленная на наречии мордвы – мокши Тамбовской семинарии профессором, магистром Павлом Орнатовым.* Москва 1838.

Popov 1847: Попов, А. В.: *Грамматика калмыцкого языка.* Сочиненная Александром Поповым, ординарного профессора монгольского языка при Казанском университете. Казань 1847.

Protodiakonov 1884: Протодиаконов, П.: *Гольдская азбука для обучения гольдских и гилякских детей по слуховому способу*. Казань 1884.

Pucek-Grigorovič 1769: Пуцек-Григорович, В. Г.: *Сочинения принадлежащие к грамматике чувашского языка*. Санкт-Петербург 1769.

Pucek-Grigorovič 1775a: Пуцек-Григорович, В. Г.: *Сочинения принадлежащие к грамматике черемисского языка*. Санкт-Петербург 1775.

Pucek-Grigorovič 1775b: Пуцек-Григорович, В. Г.: *Сочинения принадлежащие к грамматике вотского языка.* Санкт-Петербург 1775.

Savvaitov 1850: Саввaитов, П. И.: *Грамматика зырянского языка.* Санкт-Петербург 1850.

Semjonov-Rudnev 1785: Семенов-Руднев, Д. [red.]: *Словарь языков разных народов, в Нижегородской епархии обитающих, имянно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис*. Санкт-Петербург 1785.

Schmidt 1831: Schmidt, I. J.: *Grammatik der Mongolischen Sprache.* St.-Petersburg 1831.

Trojanskij 1824: Троянский, А. А.: *Краткая татарская грамматика: в пользу учащегося юношества.* Казань 1824.

Trojanskij 1833: Троянский, А. А.: *Словарь татарского языка и некоторых употребительных в нем речений арабских и персидских.* Казань 1833.

Vasil'jev 1887: Васильев, Ф.: *Пособие к изучению черемисского языка на луговом наречии.* Казань 1887.

Veniaminov 1834: Вениаминов, И. Е.: *Начатки христианского учения, или Краткая священная история и Краткий катехизис.* Пер. свящ. Иоанн Вениаминов с помощью тоэна Иоанна Панькова 1830 года в Уналашке. Замечания об алеутском языке. Санкт-Петербург 1834.

Veniaminov 1846a: Вениаминов, И. Е.: *Опыт грамматики алеутско-лисьевского языка.* Санкт-Петербург 1846.

Veniaminov 1846b: Вениаминов, И. Е.: *Замечания о колошенском и кадьякском языках и отчасти о прочих российско–американских, с присовокуплением российско–колошенского словаря, содержащего более 1000 слов, из коих на некоторые сделаны пояснения.* Санкт-Петербург 1846.

Veniaminov – Necvetov 1840: Вениаминов, И. Е. – Нецветов, Я. Г.: *Господа нашего Иисуса Христа Евангелие, написанное апостолом Матфеем.* С рус. яз. на алеут.-лисьев. перевел свящ. Иоанн Вениаминов 1828 г. и в 1836 г. исправил, а свящ. Иаков Нецветов, рассматривая его окончательно, своими пояснениями сделал понятным и для атхинцев, имеющих свое наречие. Москва 1840.

Višnevskij 1836: Вишневский, В. П.: *Начертание правил чувашского языка и словарь, составленные для духовных училищ Казанской епархии*. Казань 1836.

Literatúra:

Adelung 1809: Adelung, J. Ch.: *Mithridates, oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe fünfhundert Sprachen und Mundarten.* Berlin 1809.

Clarke 1848: Clarke, J.: *Introduction to the Fernandian tongue.* Berwick-on-Tweed 1848.

Darlow – Moule et al. 1911: Darlow, T. H. – Moule, H. F. et al.: *Historical Catalogue of the Printed Editions of Holy Scripture in the Library of the British and Foreign Bible Society*. Part I–IV. London 1911.

Džunková 2024: Джункова, К.: Лингвистическая мысль русских православных миссионеров в XIX в. *Indo-European Linguistics and Classical Philology Yearbook* 28, 2024, 473–497.

Glazik 1954: Glazik, J.: *Die russisch-orthodoxe Heidenmission seit Peter dem Großen: ein missionsgeschichtlicher Versuch nach russischen Quellen und Darstellungen.* Aschendorff 1954.

Humboldt 1827: Humboldt, W. von: *Über den Dualis*. Berlin 1828.

Ischakov 2021: Исхаков, Р. Р.: *Православная переводная литература и формирование письменных традиций народов Среднего Поволжья (XIX–начало XX вв.)*. Казань 2021.

Ivanov 1997: Ivanov, V. V.: *The Russian Orthodox Church of Alaska and the Aleutian Islands and Its Relation to Native American Traditions: An Attempt at a Multicultural Society, 1794–1912*. Washington 1997.

Ivanov 2003: Иванов, С. А.: *Византийское миссионерство: Можно ли сделать из „варвара" христианина?* Москва 2003.

Ivljanova 2021: Ивлянова, Е. А.: Религиозный образовательный минимум в содержании азбук и букварей Православного миссионерского общества для новокрещенных инородцев. *Отечественная и зарубежная педагогика* 76, 2021, 3, 153–170.

Jusupova – Usmanova 2008: Юсупова, А. Ш. – Усманова, Г. С.: Деятельность А. Троянского в области татарской лексикографии. *Ученые записки Казанского гос. университета. Гуманитарные науки* 150, 2008, 8, 169–175.

Kislova 2015a: Кислова, Е. И.: Немецкий язык в русских семинариях XVIII века: из истории культурных контактов. *Вестник ПСТГУ. Серия III: Филология* 41, 2015, 1, 53–70.

Kislova 2015b: Кислова, Е. И.: Французский язык в русских семинариях XVIII века: из истории культурных контактов. *Вестник ПСТГУ. Серия III: Филология* 44, 2015, 4, 16–34.

Komendová 2011: Komendová, J.: *Světec a šaman: kulturní kontexty ruské středověké legendy*. Praha 2011.

Kovylin – Normanskaja 2022: Ковылин, С. В. – Нормaнскaя, Ю. В.: *Кириллические памятники на уральских и алтайских языках. Памятники селькупской письменности XIX в., созданные святителем Макарием (Невским). Т. 2*. Москва 2022.

Krupa – Genzor 1996: Krupa, V. – Genzor, J.: *Jazyky sveta v priestore a čase*. 2. dopl. vyd. Bratislava 1996.

Ljubžin 2014: Любжин, А. И.: *История русской школы императорской эпохи: Русская школа XVIII столетия. Кн. 1, Т. 1.* Москва 2014.

Ljubžin 2015: Любжин, А. И.: *История русской школы императорской эпохи: Русская школа XIX столетия. Кн. 1, Т. 1.* Москва 2015.

MJaR: *Малые языки России*. Проект Института языкознания РАН. <https://minlang.iling-ran.ru/lang/nivkhskiy-yazyk> [cit. 03.02.2025].

Murr 1987: Murr, S.: L'Indologie du Père Cœurdoux. In: *L'Inde philosophique entre Bossuet et Voltaire*. Paris 1987.

Normanskaja et al. 2022: Нормaнскaя, Ю. В. [red.] et al.: *Кириллические памятники на уральских и алтайских языках. Графико-фонетические особенности книг XIX в. Т. 1*. Москва 2022.

Pallas et al. 1787–1789: Паллас, П. С. et al.: *Сравнительные словари всех языков и наречий, собранные десницею всевысочайшей особы = Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*. Санкт-Петербург 1787–1789.

Paulinus 1790: Paulinus S. Bartholomeo: *Sidharubam seu Grammatica Samscrdamica*. Romae 1790.

Ponomareva – Grejdan 2020: Пономарева, Л. Г. – Грейдан, А. В.: Религиозная лексика в коми-пермяцких рукописных словарях 1785 года и особенности её употребления в современном коми-пермяцком языке. *Родной язык*, 2020, 1, 120–171.

Prochorov 1995: Прохоров, Г. И. [red.]: *Епифаний Премудрый*, *Житие Стефана Пермского*. Санкт-Петербург 1995.

Pypin 1868: Пыпин, А. Н.: Российское библейское общество. *Вестник Европы*, 1868, 8–12.

Radnajev 2012: Раднаев, В. Э.: *Монгольское языкознание в России в I половине XIX в.: проблемы наследия.* Улан-Удэ 2012.

Sergejev 2002: Сергеев, О. А.: *Истоки марийской письменности*. Йошкар-Ола 2002.

Sergejev 2021: Сергеев, О. А.: Из истории развития письменности марийского языка (конец XVII–XVIII вв.). *Гасырлар авазы – Эхо веков*, 2021, 4, 22–35.

Schimmelpenninck 2010: Schimmelpenninck van der Oye, D. H.: *Russian orientalism: Asia in the Russian mind from Peter the Great to the emigration*. New Haven 2010.

Širokov 2004: Широков, С. [red.]: *Биографический словарь миссионеров Русской Православной Церкви*. Москва 2004.

Titov 1892: Титов, А. А.: *Житие св. Леонтия, епископа Ростовского.* Со списка, сдел. С. М. Бодянским из рукописи XV в., принадлежащей Кириллову Новоезер. монастырю. Ярославль 1892.

Valejev 1998: Валеев, Р. М.: *Казанское востоковедение: истоки и развитие (XIX в.–20-е гг. XX в.).* Казань 1998.

Vološina 2014: Волошина, О. А.: «Митридат» Аделунга и теория происхождения языка. *Вестник ННГУ* 3, 2014, 320–326.

Witsen 1705: Witsen, N.: *Noord en Oost Tartarye.* Amsterdam 1705.

Zwick 1853: Zwick, H. A.: *Handbuch der Westmongolischen Sprache.* Villingen Scharzwald 1853.

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.
Praha

Katarína Džunková
katarina.dzunkova@slu.cas.cz
ORCID: 0000-0002-2375-7351